

Stialas da latg

Presentaziun dils 11 da matg 2024 avon il Museum La Truaisch
Participonts e participontas d'ina excursiun da Mustér a Sedrun en rama dil
giubileum 500 onns Treis Ligias

Stiala da latg/Milchtessel

DRG: *stiala da latg* 'Kerbholz, Kerbstab in den Alpen', ord lenn, luvrau e tagliau cul
cunti da sac.

L'alpeggiaziun en Tujetsch ei duront tschentanners adina stada en in process e svilup ed aschia adina sutposta a midadas. Ei ha dau temps nua che mintgin saveva ir ad alp libramein nua ch'el leva, ni secunvegnir cun plirs purs e formar ina caschada cun metter ensemen lur vaccas. Tegias privatas ein vegnidadas eregidas en differentas alps, beinenqual pur veva schizun duas tegias, ina tegia sisum l'alp e l'otra giudem. Mintga pur caschava sez tenor il quatum da latg da sias vaccas.

Ina notizia remarca la vendita da 750 kg caschiel igl onn **1805** ella Lombardia per 510 frs. El decuors dils onns denton ein il viadi aschilunsch el sid e la concorrenza vegnida memia gronda. Da lu naven ein ils purs tuatschins seconcentrai silla tratga e la vendita da stiarls alla fiera da Livigno ed ell'Italia.

Tenor pader Placi a Spescha, descripziun da **1806**, "sucedeva la cargada per ordinari denter ils 7 e 14 da fenadur. Mintgin catschava ses animals ell'alp. Pressapauc siat dis pli tard serimnavan ils pursanavel sin camond dil cautegia en l'alp. Ei va per ulivar e mesirar. Ins decida tenor sort, tgi che hagi da mulscher las vaccas da tgei pursanavel. Igl uorden ei aschia ch'ei tucca buca da mulscher las atgnas. Ei vegn entschiet cul mulscher il medem mument. La mesiraziun vegn registrada cun la noda-casa da mintga pursanavel sin la stiala da latg. Dalla stiala da latg retscheiva il signun ina copia. Sin fundament da quella sa el reparter gestamein il purament. La stiala originala va en possess e survigilonza dil cautegia per conservar".

Il sistem da caschadas, nua ch'ins pladeva ils pasturs comunablamein, ni magari era aunc in signun, vegn ad haver entschiet entuorn **1845/46**. Pliras tegias privatas van quels onns vi alla vischnaunca e cuminonza d'alpegiaders. Per intervegnir il quatum da latg da mintga pur vegneva iu a mesiras e quei ina tochen duas gadas duront ina stad. Sch'ei vegneva mesirau mo inagada stuevan las vaccas restar silmeins vegn uras buca mulschidas. Vegneva ei mesirau duas gadas, quei che fuva pli d'engrau, lu succedeva il mulscher dil temps usitau.

Cu las stialas da latg ein vegnidas en moda, ni sch'ellas ein duront decennis, forsa tschentanners stai en funcziun ni parzialmein ord funcziun, ei semplamein buca d'eruir.

Ils onns 1860 vegneva segiramein pesau il latg cun la stadera da crenas e nudau sin las stialas da latg. Duront la stad vegneva tratg ensemen ed alla fin dalla stad fatg il quen final dil latg.

La fuorma da nudar cun la stiala da latg vegn duvrada la davosa gada la stad digl onn 1900. Igl onn 1901 vegn il quen menaus sin pupi en tuttas alps tuatschins cun excepziun dall'alp Cuolm Cavorgia. Entschiet cun la midada ha l'alp Tschamut entras Duri Riedi da Rueras ch'era paster grond quella stad.

Ils pursanavels dil Cuolm Cavorgia han lu entschiet cul pupi igl onn 1902, els han pia manteniu il pli ditg la venerabla stiala.

A partir da quei onn vegnan las crenas ni ils funs latg screts en in carnet, nua ch'il num e la schlatteina dil pur steva. La stadera veglia da crenas ha lu zacu era stuiu ceder encunter quella da kilos.

Igl onn 1906 ha la radunonza da vischnaunca approbau in niev uorden dad alp che ha midau il guder las alps da rudien. Da lu enneu han buca pli ils purs caschau, mobein en tuttas alps da vaccas in signun. Tec a tec han ins renovau las tegias e baghegiau tschalers da magnuc. Ils uorden d'alp vegnan dalla radunonza da vischnaunca en ina regularitad da 10 onns midai ed adattai a novs svilups.

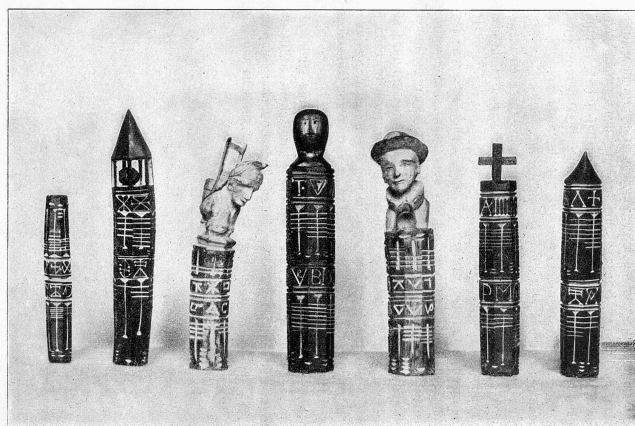
Gugliem Gadola noda en ina da sias lavurs: *«En tschien onns san ins era en Tujetsch nuot pli ded ina stiala de latg ed ins tschontscha lu forsa da quella, sco nus tschintschein ozildi dil barlot si Caschlè. Il niev vegn, il vegl sto ceder, denton sche mo il spért de nos buns vegls resta».*

Il diever dalla stiala da latg

La stiala da latg consista ord ina buccada lenn, il bia da draus ni da culeischen da circa 15 cm lunghezia e 3 cm el diameter. Secund il diember dils pursanavels dalla caschada vegn quella buccada lenn dulada ora en 5, 7 ni 8 cantunadas.

In tagl tagliaus en e tagliaus ora sut la noda travers la cava liunga, ha la valeta da diesch crenas, che vegn denton era numnaus «ina crusch». In tagl mo tagliaus en e buca tagliaus ora munta tschun crenas ni «mesa crusch».

Alla fin da mintga surfatscha da scadin pursanavel vegn indicau cun cuorts tagls tagliai ora da cugn sigl ur dil lenn che munta ina crena, in tagl pign che pren naven nuot dil lenn munta ina mesa crena. En cumparegliaziun cul kilo valeva ina crena = $5/8$ kg = ni 625 gr.

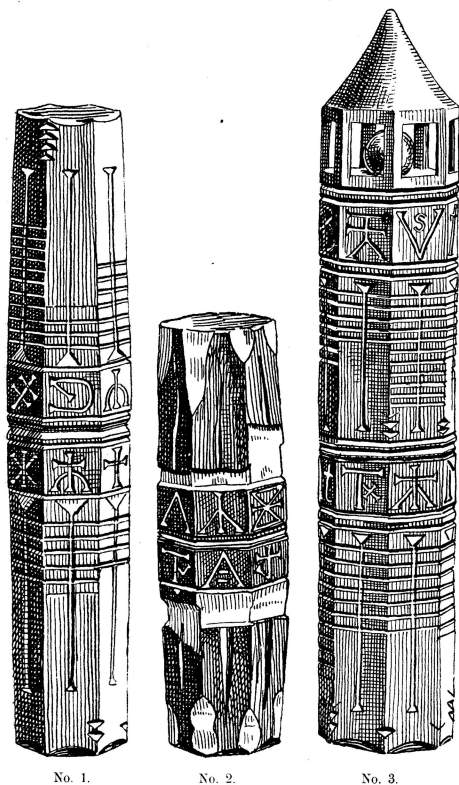

Stialas de latg ord la Val Tujetsch

Enamiez e sisum la stiala fuvan las nodas casa da mintga pursanavel. La dumengia suenter il survetsch divin liquidavan ils purs il quen da latg. Cun tagliar naven las indicaziuns da peisa vegneva quittau e confirmau la gestadad. Las nodas restavan e vegnevan magari era surdadas als affons per far termagls.

In exempel silla stiala cun crusch, tier la noda A: $72 \frac{1}{2}$ crenas latg = 7

cruschs + 2 1/2 crenas; nota P: 46 crenas = 4 1/2 crusch + 1 crena. Ils quarts vegnan buca quintai.

Las stialas ein beinsavens vegnidas ornadas cun ornaments, tgaus humans e tgaus d'animals e tuoretas. Il pli cumplicau fuvan tuors cun egl intern ina rucla. Quei fuva quasi la luschenzia e la corunaziun digl entagliader (nr. 3 cheu dasperas). Bugen vegnevan quellas stialas decoradas schenghegiadas allas feglias dils pursanavels per mussar simpatia, mo savens era in tec dapli.

Fontaunas

Dr. J. Focke, Syndikus da Bremen *Die hölzernen Milchrechnungen des Tujetschertals* - (<https://www.historia-tujetsch.ch/agricultura-ed-alps/stialas-da-latg/> Ord Schweizerisches Archiv für Volkskunde 7. Jahrgang, 1903

Sin Cadruvi

Pader Baseli Berther *Reminiscenzas ord la Val Tujetsch cun illustraziuns*. Pag. 32

Il Glogn, 1940, p.35-46 [Notizias cultur-historicas davart las alps tujetschinas](#)

<https://www.historia-tujetsch.ch>

<https://www.historia-tujetsch.ch/wp-content/uploads/2023/09/Stialasdalatg.pdf>

<https://www.historia-tujetsch.ch/agricultura-ed-alps/>

<https://www.historia-tujetsch.ch/wp-content/uploads/2023/10/Notizias-cultur-historicas.pdf>